

Adam Dziuba

TOTALITARYZACJA

Polska Partia Robotnicza
na scenie politycznej województwa śląskiego
(1945-1948)

Adam Dziuba

TOTALITARYZACJA

Polska Partia Robotnicza
na scenie politycznej województwa śląskiego
(1945–1948)

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu,
Oddział w Katowicach, Katowice 2016

Recenzenci:

dr hab. Mirosław Szumiło

dr Mariusz Krzysztofiński

Redakcja: Piotr Budny

Korekta i indeks: Gabriela Niemiec

Projekt okładki i skład: Joanna Bizior

Redakcja techniczna: LIBRON

Na okładce i stronie tytułowej wykorzystano fotografię przedstawiającą uroczystości 1 maja w 1945 r. w Zawierciu
(z zasobu Archiwum Państwowego w Katowicach)

ISBN 978-83-8098-066-2

ISBN 978-83-65705-02-0

Wydawca:

Instytut Pamięci Narodowej –
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko
Narodowi Polskiemu,
Oddział w Katowicach
ul. Józefowska 102
40-145 Katowice
www.ipn.gov.pl

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner
al. Daszyńskiego 21/13
31-537 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	11
1. POCZĄTKI I ROZWÓJ ORGANIZACYJNY PPR NA GÓRNYM ŚLĄSKU I W ZAGŁĘBIU DĄBROWSKIM	27
1.1. Na marginesie życia politycznego. Komuniści na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w okresie II Rzeczypospolitej i okupacji niemieckiej	27
1.1.1. Ruch komunistyczny na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1918–1941	28
1.1.2. Konspiracja pepeerowska w Zagłębiu Dąbrowskim i na Górnym Śląsku	36
1.2. Reaktywacja i rozbudowa organizacyjna PPR w województwie śląskim	46
1.2.1. Powstanie wojewódzkich władz partyjnych	47
1.2.2. Tworzenie struktur terenowych PPR	56
1.2.2.1. Zagłębie Dąbrowskie	60
1.2.2.2. Tereny przedwojennego województwa śląskiego	64
1.2.2.3. Śląsk Opolski	75
1.2.3. „Umasowienie”. Rozbudowa PPR w latach 1946–1948	86
2. STRUKTURY ORGANIZACYJNE PPR W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM I ICH FUNKCJONOWANIE W LATACH 1945–1948	95
2.1. Najwyższe organy statutowe KW PPR w Katowicach	95
2.1.1. Wojewódzka konferencja partyjna	96
2.1.2. Plenum KW PPR	100
2.1.3. Komisja Rewizyjna KW PPR w Katowicach	102

2.2. Organy decyzyjne Komitetu Wojewódzkiego PPR w Katowicach	106
2.2.1. Egzekutywa KW PPR w Katowicach	106
2.2.2. Sekretarze i Sekretariat KW PPR w Katowicach	125
2.2.3. Członkowie egzekutywy KW PPR – analiza zbiorowości	137
2.3. Komitet Wojewódzki KW PPR w Katowicach	145
2.3.1. Rozwój struktur organizacyjnych KW PPR w Katowicach w latach 1945–1948	145
2.3.2. Zadania wydziałów merytorycznych KW PPR w Katowicach	150
2.4. Komitety lokalne i komórki partyjne	176
2.4.1. Organizacja komitetów powiatowych i miejskich PPR	177
2.4.2. Władza w terenie? Formalne i nieformalne uprawnienia miejskich i powiatowych komitetów PPR	188
2.4.3. Nadzór, kontrola i wyznaczanie zadań	204
2.4.4. PPR na najniższych szczeblach	213
3. ŚLĄSKO-DĄBROWSKA ORGANIZACJA PPR WOBEC PARTII POLITYCZNYCH	233
3.1. PPR i jej satelici	235
3.1.1. Skomplikowany alians. PPR wobec PPS	238
3.1.1.1. Transformacja „falszywej” PPS	239
3.1.1.2. Relacje między PPR a PPS w latach 1946–1947	261
3.1.1.3. Zniknięcie PPS ze sceny politycznej	279
3.1.2. Między dyktatem a brakiem zainteresowania: relacje PPR ze Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym	294
3.1.2.1. PPR wobec SL	295
3.1.2.2. PPR a Stronnictwo Demokratyczne	325
3.2. PPR wobec legalnej opozycji	342
3.2.1. Relacje PPR z PSL	342
3.2.1.1. Od wrogości do konfrontacji	342
3.2.1.2. Od rozbijania do podporządkowania	371
3.2.2. PPR a Stronnictwo Pracy	382
3.2.2.1. PPR wobec opozycji chadeckiej	382
3.2.2.2. Relacje z „partią pośrednią”	391
4. PPR WOBEC ORGANIZACJI SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH I ZAWODOWYCH	397
4.1. Stowarzyszenia społeczne i organizacje zawodowe w polityce PPR	398
4.1.1. Budowa systemu kontroli nad organizacjami społecznymi	401

4.1.2. Pod nadzorem PPR. Udział organizacji społecznych w obchodach świąt państwowych i uroczystościach oficjalnych	414
4.2. PPR a organizacje młodzieżowe	427
4.2.1. Związek Walki Młodych – janczarzy PPR	429
4.2.2. OMTUR i ZMD – organizacje młodzieżowe partii satelickich	437
4.2.3. ZMW RP „Wici” i jego „demokratyzacja”	442
4.2.4. Związek Młodzieży Polskiej	446
4.2.5. Niepokorne harcerstwo	450
4.3. PPR wobec wybranych organizacji społeczno-politycznych	457
4.3.1. TPPR – kreatorzy nowego wizerunku Związku Sowieckiego	457
4.3.2. Patrioci koncesjonowani	463
4.3.2.1. Polski Związek Zachodni	464
4.3.2.2. Liga Morska	475
4.3.3. Organizacje kombatanckie	480
4.3.3.1. Związek Weteranów Powstań Śląskich	481
4.3.3.2. Związek Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację	489
4.3.4. Organizacje charytatywne	493
4.3.4.1. Polski Czerwony Krzyż	494
4.3.4.2. Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci	498
4.3.5. Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet w walce o aktywizację polityczną i zawodową pań	502
4.4. Relacje PPR z ruchem zawodowym i „Samopomocą Chłopską”	508
4.4.1. PPR a ruch związkowy	509
4.4.1.1. Nowe zasady – powstanie scentralizowanego ruchu związkowego	510
4.4.1.2. Związkowcy a konflikt „bratnich partii”	517
4.4.1.3. Ruch związkowy w roli „pasa transmisyjnego” PPR	528
4.4.2. PPR a „Samopomoc Chłopska”	530
5. ŚLĄSKO-ZAGŁĘBIOWSKA ORGANIZACJA PPR W AKCJACH I KAMPANIACH POLITYCZNO-SPOŁECZNYCH	545
5.1. Rok 1945 – kampanie ze znikomym udziałem PPR	546
5.2. Referendum i wybory do Sejmu Ustawodawczego – decydujące kampanie polityczne z lat 1945–1947	558
5.2.1. PPR w referendum z 30 czerwca 1946 r.	559
5.2.2. PPR i wybory do Sejmu Ustawodawczego	577
5.2.3. „Akcja personalna”	603

5.3. Kampanie z lat 1947–1948	608
5.3.1. „Bitwa o handel”	608
5.3.2. Współzawodnictwo pracy	619
5.3.3. Ofensywa propagandowa i ideologiczna. Początek konfrontacji z Kościołem	626
5.3.4. Początek kolektywizacji i „akcja rozwarstwienia wsi”	662
5.3.5. Wrześniowy zwrot. Walka z „odchyleniem prawicowo-nacjonalistycznym” i „czystka” w PPR	671
5.3.6. Czystka w administracji państwowej i kompleksie przemysłowym	681
PODSUMOWANIE	693
PODZIĘKOWANIA	715
ANEKS: NOTY BIOGRAFICZNE NAJWAŻNIEJSZYCH DZIAŁACZY ŚLĄSKO-ZAGŁĘBIOWSKIEJ ORGANIZACJI PPR	717
BIBLIOGRAFIA	745
WYKAZ SKRÓTÓW	763
INDEKS OSÓB	769
SUMMARY	785

Mojej teściowej Helenie Michnik

WPROWADZENIE

Przygotowywana przez kilka lat monografia działalności Polskiej Partii Robotniczej w powojennym województwie śląskim wpisuje się w intensywnie prowadzone badania nad systemem totalitarnym, jego genezą oraz uwarunkowaniami politycznymi, społecznymi i gospodarczymi Polski w latach 1944–1948. Praca jest próbą ujęcia najważniejszych aspektów działalności struktury politycznej budującej nowy system rządów w województwie śląskim. W zamierzeniu autora szczegółowe analizy problematyki działania śląsko-dąbrowskiej organizacji PPR mają uzupełnić obraz funkcjonowania Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego o przedstawienie instytucji, która w powojennych realiach systemowych przejęła władzę polityczną i poprzez zawłaszczenie sfery ekonomicznej oraz narastającą presję na społeczeństwo zbudowała podstawy stalinowskiego totalitaryzmu.

W 1945 r. PPR przystąpiła do tworzenia swych struktur w województwie śląskim w warunkach znikomego poparcia dla narzuconego z zewnątrz systemu politycznego, ale już w pierwszych tygodniach po wkroczeniu oddziałów sowieckich na Górny Śląsk i do Zagłębia Dąbrowskiego odniosła spore sukcesy organizacyjne, wyrażające się licznymi akcesjami do partii. Wprawdzie antykomunistyczne i antysowieckie nastawienie było wśród Polaków bardzo silne, lecz w czasie wojny nastroje społeczne przesunęły się w lewo, zaś po kończącej się gehennie okupacji skłonność do przyjmowania czynnej postawy opozycyjnej nie była szczególnie wielka. Ludzie byli dalecy od popierania, ale i zwalczania nowej władzy. „[...] wojna uczyniła z politycznego konsensusu wartość, usuwając lub dyskredytując różne opcje polityczne” – pisze Padraic Kenney¹. Przewagę zdobyła postawa przystosowawcza, która choć

¹ P. Kenney, *Budowanie Polski Ludowej. Robotnicy a komuniści 1945–1950*, tłum. A. Dzierżgowska, Warszawa 2015, s. 38. Postrzeganie nowej władzy w pierwszych latach jej implementowania nie było proste i dychotomiczne, lecz znacznie bardziej zniuansowane. Społeczeństwo w swej masie czekało przede wszystkim na wyzwolenie spod okupacji niemieckiej, a gdy już do niego doszło, nowej władzy generalnie nie postrzegano jako najgorszej, bowiem tłem dla niej była niemiecka okupacja. Ponadto w ośrodkach innych niż Polska wielkomijska

wymuszona, okazywała się – w przekonaniu większości osób – lepsza od czynnego oporu. Po doświadczeniach wojny ludzie oczekiwali spokoju i normalności, „rytmu szkoły dla dziecka, pracy dla siebie, uprawy kawałka nowo otrzymanej ziemi (reforma rolna), dachu nad głową, radości z tego co niosła czy mogła przynieść przyszłość” – zauważa Jacek Chrobaczyński².

Umiejętne wykorzystanie tych nastrojów przez rządzących pozwalało na umiarkowaną bezkolizyjną implementację nowego systemu, tym bardziej że w sferze deklaratywnej głosili oni wprawdzie lewicowość, ale nie komunistyczną rewolucję, zaś plany powojennej odbudowy polskiego przemysłu, jego częściowego upaństwowienia i poddania rygorom gospodarki planowej były zbliżone do koncepcji formułowanej przez ugrupowania polityczne wchodzące w skład rządu na uchodźstwie³.

Mimo to budowanie nowego ustroju odwoływało się w dużym stopniu do użycia siły i obcej „pomocy”, a jego akolitów obciążały fatalne tradycje relacji polsko-rosyjskich i polsko-sowieckich, do których w okresie wojny dopisane zostały przez Związek Sowiecki kolejne zbrodnie i wrogie akty. Jednak w polskim społeczeństwie znaleźli się również zwolennicy powojennych rządów. Systemowa zmiana miała więc w pewnej, choć niewielkiej części rodzimą genezę i nawiązywała do słabych, ale jednak obecnych w przestrzeni społecznej tradycji rewolucyjnych, redefiniowanych w narodowym duchu przez propagandę PPR. Nowa władza i jej partia dysponowały zatem autentycznym, choć bardzo ograniczonym społecznym poparciem. Prawdą jest jednak również stwierdzenie, że nowy system nie pojawił się jako realizacja woli społeczeństwa, lecz został narzucony przez mniejszość, korzystającą z sowieckiego wsparcia⁴.

(a takie w krajobrazie kraju dominowały) oczekiwano zmian, i to poważnych, w porównaniu ze stosunkami panującymi w II RP. Szybko okazało się też, że kraj można odbudowywać, a społeczeństwo organizować wedle sowieckiego paradygmatu, w warunkach braku suwerenności, zaś większości obywateli to nie przeszkadzało. Zwyczajni ludzie przede wszystkim chcieli, „by już nie strzelano, nie zabijano, nie niszczone”, a z czasem „może się ułożyć”. Zob. J. Chrobaczyński, *Konteksty przełomu 1944–1945. Społeczeństwo wobec wojennych rozstrzygnięć. Postawy – zachowania – nastroje*, Kraków 2015, s. 446, 484–485.

2 J. Chrobaczyński, *Konteksty przełomu...*, s. 450.

3 W lipcu 1945 r. sekretarz generalny PPR Władysław Gomułka oznajmił, że wprawdzie w kraju zachodziły rewolucyjne przemiany, jednak nie miały one treści socjalistycznej, lecz demokratycznej, zaś nowe formy miały nastąpić w odległej perspektywie ok. 20 lat. PPR podkreślała zresztą wówczas w swych oficjalnych enuncjacjach, że zmiany w Polsce nie są rewolucją socjalistyczną, bowiem budowany system daleko odbiega od wizji socjalizmu, dla którego wzorcem jest model sowiecki. Zob. K. Marchaj, *PPR i PPS o ustroju przyszłej Polski*, „Ideologia i polityka. Problemy socjalizmu naukowego, działalności ideologicznej, kształcenia partyjnego” (miesięcznik Wydziału Ideologicznego KC PZPR) 1988, nr 12, s. 111.

4 M. Kula, *Narodowo i rewolucyjnie*, Londyn – Warszawa 1991, s. 93–94.

Z czasem, gdy zniknęły nawet teoretyczne szanse na odebranie władzy komunistom – czy to w rezultacie kolejnej wojny światowej, czy też aktu wyborczego – postawy przystosowawcze zaczęły w społeczeństwie dominować. W 1947 r. praktycznie zanikła opozycja. Ta legalna, reprezentowana przez Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), została bardzo poważnie osłabiona w następstwie kampanii poprzedzającej wybory do Sejmu Ustawodawczego, a pod koniec roku przywódcy PSL opuścili kraj, zostali aresztowani lub przyłączyli się do obozu władzy. Podziemie w zasadzie zostało rozbite – tylko nieliczne grupki lub pojedynczy żołnierze decydowali się na podejmowanie aktywnych działań, zresztą bez nadziei na sukces. Terror skierował się wówczas przeciwko zwykłym ludziom, a represjom nadano charakter powszechny. Według Łukasza Kamińskiego w drugiej połowie 1947 r. nastąpił punkt zwrotny w procesie atomizowania społeczeństwa: Polacy zaczęli się bać zadawania „niewygodnych” pytań, śpiewania antykomunistycznych piosenek, opowiadania dowcipów politycznych. Zaniknęły skoordynowane działania dużych grup, takie jak strajki robotników czy protesty młodzieży. Normą stało się, przynajmniej deklaratywne, poparcie dla powojennej rzeczywistości⁵.

Postawę społeczeństwa województwa śląskiego wobec nowych władz i nowej partii rządzącej początkowo cechowały, generalnie, obojętność, niechęć i wrogość, toteż przed budującą swe struktury PPR pojawił się szereg wyzwań. Jej hegemonia na scenie politycznej nie była wprawdzie nigdy zagrożona, lecz wyjątkowo nieudolne rządy mogły sprowokować zaburzenia społeczne, zagrażające wynikom produkcyjnym tego przemysłowego centrum Polski i utrudniające proces utrwalania władzy i jej rozciągania na kolejne sfery życia, tym bardziej że powstałe po wojnie województwo śląskie było organizmem skomplikowanym pod względem etnicznym i ekonomicznym.

Województwo śląskie w kształcie z 1945 r. miało obszar trzykrotnie większy od tworu administracyjnego o tej samej nazwie funkcjonującego w II Rzeczypospolitej. Scalono w nim przedwojenne polskie województwo śląskie, była niemiecką rejencję opolską oraz Zagłębie Dąbrowskie, powracając tym samym do zrealizowanej w 1941 r. nazistowskiej koncepcji *Provinz Oberschlesien*. W powiększonym województwie znalazły się tereny zamieszkiwane przez ludność o różnym doświadczeniu historycznym i odmiennej tradycji związków z państwem polskim. Weszły do niego zarówno należące już przed wybuchem II wojny światowej do Rzeczypospolitej ziemie wschodniego Górnego Śląska oraz zagłębiowskie (i w niewielkiej części także małopolskie), jak i znajdujący się przed 1939 r. w Rzeszy Niemieckiej Śląsk Opolski. Na wschodzie do województwa śląskiego dołączono zatem ziemie pograniczne byłego zaboru rosyjskiego, charakteryzujące się jednolitym, polskim obliczem narodowościowym, na zachodzie zaś – dawną rejencję opolską, gdzie silny był żywioł ciężący kulturowo i językowo ku Niemcom. Powojenne wysiedlenia ludności niemieckiej oraz imigracja z centralnej Polski i przedwojennych Kresów

⁵ Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2000, s. 246, 250.

Wschodnich II Rzeczypospolitej zmieniły jednak zasadniczo stosunki narodowościowe panujące dotąd w zachodniej części województwa⁶.

Na początku 1946 r. w województwie śląskim mieszkało 2 mln 813 tys. osób, czyli 11,8 proc. ludności ówczesnej Polski. Ziemię Górnego Śląska zamieszkiwała największa w skali kraju grupa ludności podlegająca po wojnie weryfikacji narodowościowej i rehabilitacji. Kwestie narodowościowe wywarły w pierwszych latach po wojnie istotny wpływ na wszystkie sfery życia społecznego, politycznego i gospodarczego regionu. Górnoślązacy – mieszkańcy przedwojennego województwa śląskiego, zostali w większości wpisani na Niemiecką Listę Narodowościową (*Deutsche Volksliste* – DVL), toteż po wojnie oskarżano ich *en masse* o kolaborację z okupantami. W konsekwencji musieli się poddać procesowi rehabilitacji. Mieszkańców przedwojennej rejencji opolskiej – byłych obywatele Niemiec – czekała z kolei weryfikacja narodowościowa, podczas której musieli wykazać swe związki z polskością. Weryfikacją i rehabilitacją objęto większość mieszkańców województwa śląskiego; były to najtrudniejsze i najbardziej drażliwe kwestie w prowadzonej w kraju polityce narodowościowej. Nieufność władz do rdzennych Górnoślązaków i *vice versa* trwała jeszcze wiele lat⁷. Podziały etniczne przyczyniły się do zantagonizowania mieszkańców województwa śląskiego. Z jednej strony ułatwiały one kierowanie miejscowym społeczeństwem zgodnie z zasadą *divide et impera*, z drugiej jednak utrudniały prowadzenie racjonalnej polityki i gospodarki; sami pepeerowcy narzekali, że w wielu wypadkach wewnątrz różnych instytucji i zakładów przemysłowych powstawały antagonizmy na tle „dzielnicowości”.

Górny Śląsk (zwłaszcza centralna „niecka przemysłowa”) oraz Zagłębie Dąbrowskie stanowiły najbardziej zurbanizowaną i zindustrializowaną część kraju. W 1945 r. w miejscowych kopalniach, hutach, elektrowniach i innych zakładach pracowało 42,2 proc. zatrudnionych w przemyśle całej Polski. To właśnie potencjał ekonomiczny przyczynił się do nadawania województwu śląskiemu szczególnej rangi przez władze komunistyczne. Wprawdzie miejscowy przemysł został poważnie zdewastowany na skutek działań wojennych i w większym jeszcze stopniu sowieckich rabunków, ale i tak stanowił koło zamachowe polskiej gospodarki – węgiel oraz stal z Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego decydowały o możliwości odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych. W warunkach powstawania jednolitej władzy polityczno-gospodarczej przemysł województwa śląskiego odegrał szczególną rolę w upaństwowieniu władzy ekonomicznej oraz w kreowaniu nowych stosunków produkcji społecznej w procesie budowy realnego socjalizmu w Polsce⁸.

6 A. Dziurok, R. Kaczmarek, *Wstęp* [w:] *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007, s. 22.

7 *Ibidem*.

8 M. Błaszczak-Wacławik, W. Błasiak, T. Nawrocki, *Górny Śląsk – szczególny przypadek kulturowy*, Kielce 1990, s. 84–85.

Powojenna „pustka” w stosunkach majątkowych, będąca efektem przejścia własności niemieckiej (w tym zawłaszczonej przez okupantów na terenach należących przed wojną do Polski), umożliwiła nie tylko bezpośrednie przejście władzy ekonomicznej nad przemysłem bez żadnych komplikacji polityczno-prawnych, ale też pozwoliła na przekształcenie części stanowisk kierowniczych, zwłaszcza tych niewymagających posiadania specjalistycznego wykształcenia⁹, w polityczny łup, którym nagradzano lojalnych aktywistów pepeerowskich. Wielkość tego łupu była nieobojętna dla ilościowego rozwoju struktur PPR w województwie śląskim.

Dla PPR o wiele łatwiejsze od rozwiązywania problemów społecznych i ekonomicznych okazało się utrwalenie jej władzy politycznej. Partia ta przystąpiła w województwie śląskim do tworzenia swych struktur w sprzyjających warunkach pookupacyjnej próżni politycznej. Ugrupowania uznające zwierzchnictwo rządu na emigracji pozostały na razie w konspiracji i jedynie obserwowały, jak rozwinię się sytuacja. Państwo podziemne, którego agendy na terenie przedwojennego województwa śląskiego i Zagłębia Dąbrowskiego były relatywnie słabe (przede wszystkim za sprawą skutecznych działań hitlerowskiej policji politycznej), nie podjęło skutecznej kontrakcji przeciwko przejmującym władzę administracyjną grupom operacyjnym Rządu Tymczasowego. Żołnierze rozwiązanej AK byli tropieni i wyłapywani przez sowiecki aparat bezpieczeństwa, a jeśli osobom związanym z podziemiem udawało się przejąć władzę w mniejszych miejscowościach, to z reguły szybko ją traciły bądź podejmowały współdziałanie z nominatami nowego rządu¹⁰. Na Śląsku Opolskim zaś nie było reprezentującej żywioł polski siły politycznej zdolnej do samodzielnego zarządzania, tym bardziej że wojewoda Aleksander Zawadzki przekonał wpływową grupę miejscowych działaczy do współpracy w imię realizacji polskiej polityki narodowej na tym terenie¹¹. Należy

⁹ Do 1948 r. obsada stanowisk wymagających wysokiego poziomu kwalifikacji zawodowych stanowiła domenę specjalistów – zazwyczaj bezpartyjnych, jednak w każdym zakładzie i w każdej instytucji były też wyższe funkcje administracyjne, które mogli pełnić ludzie niemający szczególnych kompetencji. Zresztą po 1948 r. kryterium fachowości przestało odgrywać istotną rolę.

¹⁰ Miastami Pszczyna i Mikołów w pierwszych dniach po wkroczeniu Armii Czerwonej administrowały osoby wywodzące się z podziemia lub zbliżone do tych kręgów. W Pszczynie ludzie ci zostali aresztowani, w Mikołowie zaś odsunięci od władzy. W Rybniku miejscowi komuniści tworzyli radę narodową wspólnie z zastępcą komendanta inspektoratu rybnickiego AK, zaś starostą przez kilka miesięcy był przedwojenny urzędnik. Zob.: A. Dziuba, *Od „demokracji ludowej” do totalitaryzmu. Pszczyna w latach 1945–1954* [w:] *Pszczyna. Monografia historyczna*, t. 1, red. R. Kaczmarek, J. Sperka, Pszczyna 2014, s. 530; *idem*, *Życie polityczne w Mikołowie w latach 1945–1948* [w:] *Z dziejów Mikołowa w XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. G. Bębniak, Katowice 2012, s. 60–63; *idem*, „demokracja burżuazyjna się skończyła”. *Scena polityczna powiatu rybnickiego w latach 1945–1948* [w:] *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodziszławskiej w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011, s. 27–29, 32.

¹¹ Z. Kowalski, *Powrót Śląska Opolskiego do Polski*, Opole 1988, s. 42–52.

też podkreślić, że Zawadzki zdołał pozyskać nie tylko liderów ruchu polskiego ze Śląska Opolskiego, ale również inne środowiska, które nowemu reżimowi byłoby trudno zneutralizować. Chodziło tu przede wszystkim o narodowych demokratów. Nawiązali oni jednak z nowymi władzami współpracę na płaszczyźnie antyniemieckości i aktywnie działali w Polskim Związku Zachodnim¹².

Początkowa słabość struktur PPR, zwłaszcza w części śląskiej województwa, była faktem bezspornym¹³, stąd też partia, także we Zagłębiu Dąbrowskim, była budowana odgórnie. Za priorytetowe zadania wojewódzkie kierownictwo PPR uznało wyłonienie lokalnych kierownictw partyjnych oraz stworzenie trwałych podstaw władzy, przede wszystkim poprzez opanowanie kluczowych stanowisk w administracji. Po roku działalności Jadwiga Ludwińska, kierowniczka Wydziału Personalnego KW PPR w Katowicach, tak określała cele wytyczone na początku 1945 r. przez wojewódzkie kierownictwo partyjne:

stworzenie trzonu aktywu partyjnego w Komitetach i komórkach, które stałyby się punktem wyjścia dla zorganizowania partii w warunkach Volkslist i zaśmiecenia hitlerowskiego [...] szybka obsada kierownictwa w instytucjach, zwłaszcza w administracji publicznej, U[rzędach] B[ezpieczeństwa] P[ublicznego] i Milicji [Obywatelskiej], udział PPR w stworzeniu aparatu państwowego i gospodarczego¹⁴.

Przystępując do powoływania instancji powiatowych i miejskich oraz do obsadzania kluczowych stanowisk w administracji, władze Komitetu Wojewódzkiego PPR w Katowicach musiały nierzadko opierać się na ludziach przypadkowych, pozbawionych kompetencji potrzebnych do kierowania jakąkolwiek instytucją czy organizacją. Mimo problemów kadrowych PPR stale zabiegała o zwiększenie zasięgu swych wpływów w lokalnych władzach. Walka o stanowiska w administracji państwowej i w przemyśle oraz o kontrolę nad miejscowym życiem politycznym rozgrywała się w mniejszym stopniu w starciu z opozycją, skutecznie odseparowaną od dostępu do wyższych funkcji urzędniczych, niż z formalnie współrządzącą Polską Partią Socjalistyczną.

Wprawdzie pod koniec 1945 r. zaczęły powstawać prężne struktury opozycyjnego Stronnictwa Pracy, rosło poparcie dla Polskiego Stronnictwa Ludowego (i to nie tylko na terenach wiejskich), zaś w zagłębiowskiej części województwa umacniała się pozycja „prawicy” PPS, wywodzącej się wprost z konspiracyjnej PPS-WRN

¹² B. Linek, *Polityka antyniemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1950*, Opole 2000, s. 84.

¹³ Jak wyliczył Mieczysław Starczewski, konspiracyjny okręg katowicki PPR na początku 1945 r. liczył zaledwie 36 członków. Zob. M. Starczewski, *Ruch oporu na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945*, Katowice 1988, s. 84.

¹⁴ AP Kat, KW PPR Katowice, 685, Sprawozdanie wydziału personalnego KW PPR w Katowicach za okres marzec–grudzień 1945 r., s. 26–30.

(PPS – Wolność, Równość, Niepodległość), będącej na tych terenach filarem państwa podziemnego, ale PPR utrzymała pełną kontrolę nad sceną polityczną, skutecznie interweniując w wypadku zagrożenia swej preponderancji.

Opozycja nielegalna, zarówno zbrojna, jak i polityczna, była w województwie śląskim relatywnie słaba i zasadniczo została rozbita jeszcze w 1946 r. Co ciekawe, istotną część antykomunistycznej konspiracji na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim stanowiły organizacje opierające się na środowiskach przesiedleńców z Małopolski – zarówno zachodniej, jak i wschodniej (okręg śląsko-dąbrowski Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość, Brygady Wywiadowcze WiN, Eksterytorialny Obszar Lwowski WiN, Armia Polska w Kraju). Na wpływach wśród ludności rodzimej bazowały z kolei: Delegatura Sił Zbrojnych, Konspiracyjne Wojsko Polskie i podziemie narodowe. Nawet w okresie swej największej aktywności, trwającej od wiosny do jesieni 1946 r., podziemie nie zagroziło poważnie rządowi PPR, choć działacze tej partii ginęli na obszarach peryferyjnych okręgu przemysłowego (w powiatach: bielskim, cieszyńskim, rybnickim i zawierciańskim). W zurbanizowanym centrum województwa śląskiego konspiracja miała charakter głównie polityczny¹⁵.

Początkowo silne były też spontaniczne wystąpienia miejscowej ludności przeciwko narzuconej jej władzy. Osiągnęły one apogeum 3 maja 1946 r., kiedy to w wielu miejscowościach doszło do masowych demonstracji (jednych z najliczniejszych w skali kraju). Przed wyborami w styczniu 1947 r. właśnie w województwie śląskim nie dopuszczono do rejestracji największej w kraju liczby tzw. dzikich list (aż 16), na których znajdowali się zwykle politycy niezwiązani z żadną partią polityczną. W latach 1945–1948 doszło w województwie śląskim do 231 akcji strajkowych, co stanowiło 18,5 proc. strajków w całym kraju. Więcej odnotowano jedynie w Łodzi. Opór społeczny, podobnie jak na pozostałym obszarze Polski, załamał się ostatecznie w 1947 r., po wyborach do sejmu i akcji amnestyjnej. Mieszkańcy województwa pogodzili się z narzuconą władzą, choć odruchów sprzeciwu całkowicie zdławić się nie udało – stale powstawały nowe organizacje konspiracyjne, zakładane głównie przez młodzież, dochodziło również do strajków (mających jednak przede wszystkim podłoże ekonomiczne)¹⁶. Tymczasem w grudniu 1946 r. śląsko-zagłębiowska PPR wyrosła już na „przodującą siłę” w kraju – zrzeszając prawie 90 tys. członków,

15 Na temat podziemia w województwie śląskim – zob. np. A. Dziuba, *Podziemie poakowskie* [w:] *Województwo śląskie...*, s. 363–385; *idem*, *Podziemie poakowskie w województwie śląsko-dąbrowskim w latach 1945–1947*, Kraków 2005; D. Węgrzyn, *Narodowe Zjednoczenie Wojskowe* [w:] *Województwo śląskie...*, s. 411–418; *idem*, *NSZ – od Narodowych do Śląskich Sił Zbrojnych* [w:] *Województwo śląskie...*, s. 418–444.

16 A. Dziurok, A. Dziurok, *Wstęp* [w:] *Fundament systemu zniewolenia. Z działalności wojewódzkich struktur Urzędu Bezpieczeństwa w Katowicach 1945–1956*, red. A. Dziurok, A. Dziuba, Katowice 2009, s. 13; J. Chumiński, M. Muszkiewicz, *Segmentacja środowiska robotników przemysłowych Górnego Śląska a ich postawy i zachowania wobec tzw. władzy ludowej (1945–1948)* [w:] *Śląska codzienność po drugiej wojnie światowej*, red. Z. Woźniczka, Katowice 2006, s. 140.

wyprzedziła drugą w kolejności organizację partyjną z województwa poznańskiego aż o ponad 20 tys. osób¹⁷.

U źródeł sukcesów partii komunistycznej w województwie śląskim tkwiły elementy ówczesnego systemu politycznego: poparcie ze strony sowieckich komisarzy wojennych, wykorzystywanie organów przemocy, obsadzenie swoimi ludźmi dużej części kierowniczych ogniw administracji wojewódzkiej i powiatowej, próżnia polityczna w pierwszych miesiącach 1945 r., słabość podziemia, niezaangażowanie polityczne większości Górnoślązaków. Pepeerowcy odwoływali się też do serwilizmu niektórych członków innych partii, jak również do funkcjonujących w nich w charakterze wtyczek działaczy PPR¹⁸. O sile PPR decydowały zresztą nie tylko uwarunkowania systemowe. Partia ta w województwie śląskim w pierwszych miesiącach 1947 r. przekształciła się w organizację masową, a jej struktury dotarły do prawie wszystkich fabryk i wsi.

Znaczne zasługi dla utrwalenia, a później rozszerzenia władzy PPR miał dyspozycyjny wobec niej aparat bezpieczeństwa. Funkcjonariusze, w dużej mierze członkowie partii rządzącej, nie tylko zwalczali podziemie zbrojne i polityczne, ale również czynnie angażowali się w działania polityczne. Inwigilowali i likwidowali struktury legalnych partii opozycyjnych, rozpracowywali aktyw partii współdziałających z PPR, zwłaszcza socjalistów i ludowców, werbując w ich szeregach konfidentów, selekcyjując ludzi skłonnych do bezwarunkowego uznania przywództwa politycznego hegemonia, utrudniając pracę działaczom nazbyt niezależnym, gromadząc na ich temat materiały dokumentujące „wrogą” postawę lub dyskredytujące tych ludzi. Funkcjonariusze angażowali się też w akcje polityczne organizowane przez rządzących, zastraszając i represjonując przeciwników PPR. Trudno przecenić wpływ aparatu bezpieczeństwa na życie polityczne i społeczne w województwie śląskim w latach 1945–1948¹⁹.

Niniejsza monografia została podzielona na pięć rozdziałów, prezentujących tematykę rozważań w sposób problemowo-chronologiczny. Pierwszy rozdział poświęcony został zagadnieniu rozwoju struktur PPR w województwie śląskim. Ująłem w nim pokrótce opis działalności miejscowego ruchu komunistycznego w okresie

17 C. Osękowski, *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 r. w Polsce*, Poznań 2000, s. 54, 72; AP Kat, KW PPR Katowice, 103, Ankieta sprawozdawcza do miesięcznego sprawozdania Komitetu Wojewódzkiego PPR w Katowicach, grudzień 1945 r., s. 9.

18 J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1945–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Lublin 1995, s. 70, 72–73, 77–79.

19 Na temat kierunków i metod działań Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa w Katowicach w omawianym okresie – zob. *Fundament systemu...*

II Rzeczypospolitej, a także powstania i funkcjonowania PPR w latach okupacji niemieckiej. Znacznie szerzej omówiłem natomiast pierwsze fazy budowy organizacji terenowych PPR (odrębnie dla Zagłębia Dąbrowskiego, przedwojennego województwa śląskiego i Śląska Opolskiego) oraz proces powstania jej władz wojewódzkich w 1945 r. Tę część zamyka opis rozwoju ilościowego oraz rozbudowy instancji i ogniw terenowych partii do końca 1948 r.

W rozdziale drugim szeroko przedstawiłem struktury PPR – zarówno w aspekcie organizacyjnym, jak i funkcjonalnym. Na początku zaprezentowałem kształt i uprawnienia organów statutowych śląsko-dąbrowskiej organizacji partyjnej, poczynając od konferencji wojewódzkiej, poprzez plenum Komitetu Wojewódzkiego, aż po Komisję Rewizyjną. Przeanalizowałem także realny zakres władzy i działalności tych organów. Kolejna część tego rozdziału opisuje uprawnienia i aktywność egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego oraz jego sekretarzy. Zamyka rozdział zbiorowa analiza elity KW PPR. Następny podrozdział prezentuje organizację i pola działalności poszczególnych wydziałów instancji wojewódzkiej PPR w województwie śląskim. Omówiłem przy tym metody wywierania wpływu przez poszczególne wydziały na nadzorowane organizacje i instytucje lub sterowania nimi przez instruktorów KW. W ostatniej części rozdziału drugiego skupiłem się na odtworzeniu struktur i badaniu uprawnień lokalnych instancji PPR, przy czym ich sekretarze stali się obiektem zbiorczej analizy. Opisałem wreszcie aktywność zakładowych i terenowych komórek pepeerowskich (na wybranych przykładach).

Rozdział trzeci traktuje o relacjach PPR z innymi podmiotami politycznymi, zarówno na poziomie wojewódzkim, jak i miejskim oraz powiatowym. Pierwsza część rozważań dotyczy stosunków PPR z jej satelitami: Polską Partią Socjalistyczną, Stronnictwem Ludowym oraz Stronnictwem Demokratycznym, przy czym najwięcej miejsca poświęciłem wyjaśnieniu skomplikowanych i bynajmniej nie „bratnich” relacji pepeerowców z socjalistami. W drugiej części rozdziału poruszyłem problematykę zwalczania, a następnie kooptacji do obozu władzy partii opozycyjnych – Polskiego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Pracy.

W czwartym rozdziale przedstawiłem interakcje PPR z funkcjonującymi w województwie śląskim organizacjami społecznymi. Na początku zamieściłem wprowadzenie, wyjaśniające cele i imperatywy polityki partii, rządzące relacjami ze stowarzyszeniami w zależności od postępów w przekształcaniu miejscowej sceny politycznej. Kolejne części tego rozdziału poświęciłem przypadkom oddziaływania PPR na konkretne organizacje: młodzieżowe, patriotyczne oraz kombatanckie, środowiskowe i charytatywne. Ukazałem również cele i zadania realizowane przez pepeerowskie przybudówki. Staralem się wyjaśnić, jak przebiegał proces podporządkowywania stowarzyszeń społecznych partii rządzącej i narzucania im przez nią zadań związanych z implementacją w społeczeństwie ideologii komunistycznej. Odrębny podrozdział traktuje o związkach PPR z ruchem zawodowym oraz z „Samopomocą Chłopską”.

Ostatni, piąty rozdział monografii poświęcony został wpływaniu na społeczeństwo województwa śląskiego (lub jego wybrane grupy) poprzez zmasowane oddziaływania polityczno-propagandowe, czyli kampanie i akcje realizowane przez PPR. Uwzględniając reformę rolną i uruchomienie przemysłu, wyjaśniłem, że to nie śląsko-dąbrowska PPR inicjowała i prowadziła te akcje, lecz jedynie w ograniczony sposób w nich uczestniczyła. Dalej przeanalizowałem szczegółowo kampanie zorganizowane w 1946 r. w związku z głosowaniem ludowym i wyborami do Sejmu Ustawodawczego. Następnie przedstawiłem akcje prowadzone przez PPR w związku z programem przekształceń ekonomicznych i społecznych realizowanych w latach następnym. W 1947 r. PPR zainicjowała tzw. bitwę o handel oraz masowe współzawodnictwo pracy, a pod koniec tego roku rozpoczęła wielką operację propagandową mającą na celu wyeliminowanie negatywnego postrzegania ZSRS i ruchu komunistycznego w społeczeństwie, a także zaimplementowanie w nim stalinowskiej doktryny. Rozdział ten kończy analiza akcji podjętych w 1948 r.: walki z odchyleniem prawicowo-nacjonalistycznym w PPR, kolektywizacji rolnictwa, czystek przeprowadzonych w PPR przed wchłonięciem partii socjalistycznej, „weryfikacji” pracowników administracji przemysłowej i państwowej oraz rad narodowych, której zadaniem było m.in. umożliwienie szerokiego awansu społecznego robotnikom i chłopom.

Całość zamyka syntetyczne podsumowanie zaprezentowanych rozważań, po którym zamieściłem, w charakterze aneksu, krótkie noty biograficzne członków elity śląsko-dąbrowskiej organizacji PPR.

PPR jako partia tkwiąca u źródeł systemu komunistycznego w Polsce stanowi obiekt badań historyków od kilkadziesiąt lat. Do 1989 r. obowiązywał w nich marksistowski paradygmat, toteż prace napisane przed cezurą wyznaczoną upadkiem systemu komunistycznego często były mało wartościowe²⁰. Jednakże niektóre, zwłaszcza te powstałe w latach osiemdziesiątych XX w., okazują się warte uwzględnienia w prowadzonych współcześnie dociekaniach naukowych²¹. Spośród nich wybija się zwłaszcza dzieło autorstwa Krystyny Kersten, poświęcone procesowi kształtowania się komunistycznej władzy oraz jego zewnętrznym i wewnętrznym

²⁰ Typowym tego przykładem jest monografia *Polska Partia Robotnicza 1942–1948* autorstwa Norberta Kołomejczyka i Mariana Malinowskiego, wydana w 1986 r. PPR została w tej pracy zdepersonalizowana – autorzy najczęściej prezentowali obiekt swych badań jako twór funkcjonujący zbiorowo i wspólnie podejmujący decyzje (w pewnym stopniu podobnie jak kolonia organizmów). Odrębną kwestią jest propagandowy ton wywodów autorów.

²¹ Np.: C. Kozłowski, *Rok 1948*, Warszawa 1988; A. Werblan, *Władysław Gomułka. Sekretarz generalny PPR*, Warszawa 1988.

uwarunkowaniom. Autorka odrzuciła obowiązujący w historiografii marksistowski schemat badawczy, zaś luki w materiałach uzupełniła, wykorzystując doskonałą umiejętność wnioskowania oraz intuicję²². Pozycję tę traktuję z niekłamaną atencją i chętnie się do niej odwołuję, co – mam nadzieję – czytelnicy mi wybaczą.

Po 1989 r., mimo zmiany systemu politycznego i obowiązującego w dyskursie naukowym paradygmatu, jeszcze nie napisano kompletnej monografii PPR. Powstałe dotąd prace dotyczące tej partii w skali ogólnopolskiej lub regionalnej kończą się na jej przejściu z konspiracji do legalnej działalności²³. Jednak znaczenie, status, funkcje i metody oddziaływania PPR na pozostałe podmioty funkcjonujące na scenie partyjnej w latach 1944–1950 omówił w swej znakomitej rozprawie Janusz Wrona²⁴. Sporo na temat wydarzeń rozgrywających się w gabinetach przywódców partii piszą autorzy biografii politycznych poświęconych Jakubowi Bermanowi, Romanowi Zambrowskiemu i Jerzemu Borejszy²⁵, nadal jednak niewiele wiemy o działalności Hilarego Minca, Mariana Spychalskiego czy Stanisława Radkiewicza.

Powstały również liczne opracowania dotyczące różnych aspektów działalności i funkcjonowania PPR na szczeblu centralnym. Wypada tu wymienić serię *W krainie PRL*, publikowaną przez warszawskie wydawnictwo Trio. W jej ramach ukazały się m.in. monografie na temat zrytualizowanych i fasadowych obrzędów organizowanych przez powojenne władze²⁶, szkolenia kadr partyjnych²⁷, współzawodnictwa pracy²⁸, odwoływania się do nacjonalizmu jako metody zyskania społecznego poparcia²⁹, a także poświęcone organizacjom kombatanckim³⁰.

Z kolei Czesław Osękowski opublikował monografie ukazujące działania aparatu władzy w kampaniach poprzedzających referendum z 30 czerwca 1946 r. oraz wybory do Sejmu Ustawodawczego³¹, zaś wydarzeniom, jakie miały miejsce w kluczowym

22 K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Warszawa 1984.

23 P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2003; M. Krzysztofiński, *Komuniści na Rzeszowszczyźnie 1918–1944/1945*, Rzeszów 2010.

24 J. Wrona, *System partyjny...*

25 A. Sobór-Świdorska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009; M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2014; E. Krasucki, *Międzynarodowy komunista. Jerzy Borejsza biografia polityczna*, Warszawa 2009.

26 P. Osęka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.

27 B. Cichoński, K. Józwiak, *Najważniejsze są kadry. Centralna Szkoła Partyjna PPR/PZPR*, Warszawa 2005.

28 H. Wilk, *Kto wyrąbie więcej ode mnie? Współzawodnictwo pracy robotników w Polsce w latach 1947–1955*, Warszawa 2011.

29 M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2005.

30 J. Wawrzyniak, *ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969*, Warszawa 2009.

31 C. Osękowski, *Wybory...; idem, Referendum z 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.

dla ustanowienia totalitaryzmu roku 1948, został poświęcony wydany niedawno obszerny tom artykułów³². O młodziuży i próbach jej „wychowywania” przez komunistów pisali Marek Wierzbicki (także w serii wydawnictwa Trio) i Mariusz Mazur³³. Ukazało się też kilka opracowań omawiających politykę propagandową powojennego obozu władzy³⁴.

Zarówno przywołane powyżej prace, jak i inne, wymienione jedynie w przypisach i bibliografii, a dotyczące ogólnego planu wydarzeń rozgrywających się w Polsce w latach 1944–1948, umożliwiły osadzenie śląsko-dąbrowskiej organizacji PPR w ogólnym kontekście politycznym i społecznym. Jednak przygotowanie satysfakcjonującej monografii partii rządzącej sceną polityczną w województwie śląskim wymagało przede wszystkim sięgnięcia do miejscowej historiografii poświęconej PPR, co spowodowało pewne trudności. Praca na temat tej partii została wprawdzie napisana w latach siedemdziesiątych XX w. przez Henryka Rechowicza³⁵, ale nie objęła ona całego województwa śląskiego (autor nie uwzględnił w niej Śląska Opolskiego), a przy tym trudno uznać ją za dzieło naukowe. Nie ma ona aparatu naukowego, jej język jest wybitnie propagandowy, fakty zaś są wyselekcjonowane w taki sposób, by wykazywały skuteczność działań PPR i powszechną akceptację jej polityki przez społeczeństwo. Autor, tworząc wyidealizowany obraz partii rządzącej, nie unikał niedopowiedzeń i przeinaczeń, poważnie wypaczających opis przebiegu procesów historycznych³⁶.

³² *Zwrot polityczny '48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym*, red. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczyk, Warszawa 2013.

³³ M. Wierzbicki, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie. Studium z dziejów funkcjonowania stalinowskiej organizacji młodzieżowej*, Warszawa 2006; M. Mazur, *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956*, Lublin 2009.

³⁴ T. Goban-Klas, *Niepokorna orkiestra medialna. Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 r.*, Warszawa 2004; R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009; A. Krawczyk, *Pierwsza próba indoktrynacji. Działalność Ministerstwa Informacji i Propagandy w latach 1944–1947*, Warszawa 1994; E. Krasucki, *Między narodowy komunista...*

³⁵ H. Rechowicz, *Polska Partia Robotnicza na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, Katowice 1978.

³⁶ Za wyjątkowe „niedomówienie” należy uznać dokonaną przez H. Rechowicza interpretację okoliczności wyspy kierownictwa okręgu katowickiego PPR w październiku 1944 r. oraz opis konsekwencji tego wydarzenia. Autor ten wyjaśnia, że nie przeprowadzono aresztowań na wielką skalę, lecz tylko aresztowania selektywne, by agenci gestapo mogli ustalić większą liczbę członków organizacji. Pisze ponadto, że wspomniani konfidenci – Wiktor Grolik i Gerhard Kampert, „otrzymali od gestapo zadanie stworzenia Komitetu Okręgowego PPR”, a następnie wyliczył zadania, które agenci mieli przy tej okazji wykonać, i podsumowuje je jednym zdaniem: „ta niecna działalność na szczęście się nie powiodła”. Zob. H. Rechowicz, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 88–89. Otóż po październikowej wyspie nie było sensu dokonywać

Z porównaniu z książką Rechowicza znacznie lepiej wypada napisana nieco wcześniej monografia PPR na Śląsku Opolskim, albowiem jej autor, Zbigniew Kowalski, skupił się przede wszystkim na aspekcie organizacyjnym działalności partyjnej³⁷. Oprócz tych monografii powstały do 1989 r. liczne teksty, w których opisywano m.in. działalność PPR w skali miasta czy powiatu lub aktywność poszczególnych partii i organizacji społecznych skupionych wokół obozu władzy. Ich wartość jest na ogół niewielka z racji propagandowego wydźwięku i pisania w manierze „materializmu historycznego”³⁸.

W latach 1990–2015 nie została wydana żadna monografia śląsko-dąbrowskiej PPR mogąca zastąpić nienaukową pracą Rechowicza czy mocno przestarzałe i ograniczone tematycznie dzieło Z. Kowalskiego. Opublikowany za to został obszerny zbiór studiów na temat dziejów politycznych województwa śląskiego w latach 1945–1950. Zawarto w nim szereg artykułów dotyczących politycznych aspektów funkcjonowania „obozu rządowego” w województwie śląskim, jak też miejsca opozycji na scenie politycznej. Założenia tomu spowodowały, że rozważania na temat miejsca PPR na scenie politycznej są dość skrótowe, toteż nie mogą aspirować do wszechstronnego opisu problemów organizacyjnych oraz aspektów funkcjonalnych działalności partii rządzącej³⁹.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat powstały ponadto: praca Barbary Bidzińskiej-Jakubowskiej poświęcona kształtowaniu się i działalności obozu władzy na Śląsku Opolskim⁴⁰, biografia polityczna wojewody Aleksandra Zawadzkiego⁴¹

kolejnych aresztowań, bowiem górnośląska PPR była wówczas wyjątkowo słaba, o czym wiedzieli funkcjonariusze gestapo i ich konfidenci (jako członkowie władz okręgowych PPR). Zadanie utworzenia Komitetu Okręgowego Grolik i Kampert wykonali, w czym wspomogli ich kolejni agenci niemieccy, zaś mierne wywiązywanie się z zadań wywiadowczych i werbunkowych wynikało tylko ze słabości organizacji. Stwierdzenie, że „niecna działalność się nie powiodła”, absolutnie nie odpowiada prawdzie, lecz posłużyło ono propagandowemu celowi przedstawiania PPR na Górnym Śląsku jako organizacji silnej i autentycznej.

³⁷ Z. Kowalski, *Polska Partia Robotnicza na Śląsku Opolskim. Studium rozwoju organizacyjnego*, Warszawa – Wrocław 1973.

³⁸ Większą wartość mają pozycje: J. Kantyka, *Burzliwe lata. Z dziejów ruchu socjalistycznego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945*, Warszawa – Kraków 1977, oraz F. Serafin, *Ruch ludowy w województwie śląsko-dąbrowskim 1945–1949*, Katowice 1970, choć także nie są wolne od przemilczeń i propagandowych akcentów.

³⁹ Chodzi o tom *Województwo śląskie...*, w którym znalazły się m.in. artykuły: *PPR i partie koncesjonowane, Referendum i wybory do Sejmu Ustawodawczego, Obóz władzy po wyborach do Sejmu Ustawodawczego* (wszystkie autorstwa K. Miroszewskiego) oraz *Obóz władzy na Śląsku Opolskim* (napisany przez B. Linka).

⁴⁰ B. Bidzińska-Jakubowska, *Śląsk Opolski w latach 1945–1947. Polityczna strategia budowy „bloku demokratycznego”*, Opole 2000.

⁴¹ J. Mokrosz, *Aleksander Zawadzki – działacz komunistyczny i wojewoda śląski (1945–1948)*, niepublikowana rozprawa doktorska, Katowice 2014.

oraz biografia wicewojewody Jerzego Ziętka⁴². Ukazało się też wiele monografii miast województwa śląskiego, zawierających, rzecz jasna, także narrację na temat ustanowienia „władzy ludowej” i roli PPR w tym procesie.

Efekty dotychczasowych badań nad PPR w województwie śląskim są zatem niezbyt obfite, stąd też niezbędne było odwołanie się w szerokim zakresie do materiałów źródłowych. Nie wszystkie kategorie źródeł okazały się jednak przydatne. Wspomnienia działaczy komunistycznych z terenów Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego z lat 1945–1948 są rzadkością, a te, które zostały spisane, z reguły są bardzo bałamutne. Ich wartość źródłowa jest ograniczona. Prasa, zwłaszcza dziennik KW PPR w Katowicach „Trybuna Robotnicza”, daje wprawdzie dobry przegląd faktografii omawianego okresu, lecz okazuje się zawodna, gdy usiłuje się przeanalizować artykuły prasowe pod kątem aspektu funkcjonalnego PPR czy też dokonać analizy kształtu wzajemnych relacji łączących pepeerowców z partiami satelickimi, opozycyjnymi bądź administracją, pozbawionych propagandowej otoczki.

Aby prezentowana praca na temat PPR w województwie śląskim mogła wyjaśnić większość wątków związanych z organizacją partii i ukazać obraz jej funkcjonowania na lokalnej scenie politycznej, niezbędne okazało się sięgnięcie do źródeł archiwalnych na bardzo dużą skalę. To one stanowią zasadniczy zrab materiału wykorzystanego w opracowaniu niniejszej monografii.

W zasobie katowickiego Archiwum Państwowego przechowywane są dokumenty wytworzone przez struktury śląsko-zagłębiowskiej PPR i pozostałych partii działających w latach 1945–1948 na scenie politycznej województwa śląskiego, a także materiały sporządzone przez organy administracji państwowej z tego okresu. Najważniejsze były oczywiście archiwalia Komitetu Wojewódzkiego PPR w Katowicach. Zespół akt KW PPR jest obszerny i w miarę kompletny. Zachowały się w nim materiały gremiów kierujących KW (jedynie dokumentacja posiedzeń plenarnych jest poważnie zdekompletowana – zagięły np. protokoły obrad z 1945 r., zaś z roku 1946 zachowało się ich tylko kilka), jak też dokumentacja z poszczególnych wydziałów oraz ich referatów, w postaci sprawozdań, protokołów zebrań, narad itd. Materiały te są niekiedy niepełne (np. spośród sprawozdań ogólnych przygotowywanych przez Wydział Organizacyjny KW PPR zapewne nieprzypadkowo brakuje tych z czasów referendum z 30 czerwca 1946 r. i wyborów do Sejmu Ustawodawczego, bowiem, jak można domniemywać, zawierały one odniesienia do popełnionych wówczas fałszerstw). Zachowane dokumenty pozwalają jednak na odtworzenie w miarę kompletnego obrazu funkcjonowania KW PPR w Katowicach i jego władz. Uzupełnieniem materiałów instancji wojewódzkiej są dokumenty wszystkich instancji miejskich i powiatowych PPR istniejących w województwie śląskim, do których dołączono też zachowane materiały jednostek im podlegających, np. komitetów gminnych czy kół fabrycznych. Materiały archiwalne PPR na

42 J. Walczak, *Jerzy Ziętek. Biografia Ślązaka (1901–1985)*, Katowice 2002.

poziomie powiatowym/miejskim są zazwyczaj w miarę kompletne, choć zdarzają się w nich luki, niewpływające jednak na ogólny obraz funkcjonowania jednostek terenowych podległych Komitetowi Wojewódzkiemu. Dopełnieniem akt instancji pepeerowskich szczebla wojewódzkiego i lokalnego są materiały KC PPR w Warszawie, przechowywane w Archiwum Akt Nowych. Umożliwiają one w pewnym stopniu wypełnienie luk istniejących w dokumentacji KW, zawierają bowiem opis początków budowy struktur PPR w województwie śląskim w pierwszych miesiącach 1945 r. (materiały KW i poszczególnych komitetów miejskich i powiatowych są dla tego okresu bardzo fragmentaryczne). Z dokumentów z Archiwum Akt Nowych można także się dowiedzieć, jak postrzegane były katowickie władze partyjne z perspektywy centralnego kierownictwa PPR. W przechowywanych w AAN materiałach KC PZPR są m.in. teczki personalne liderów partyjnych działających w województwie śląskim, niezbędne podczas analizowania partyjnej elity.

Zespoły archiwalne obejmujące dokumentację KW PPR i podległych mu jednostek stanowią fundamentalne źródło dla odtworzenia zasad funkcjonowania PPR, choć oczywiście w zawartych w nich materiałach przekaz jest bardzo jednostronny, nieraz wypaczający prawdę o relacjach komunistów z innymi podmiotami sceny politycznej, jak też o postrzeganiu działań PPR z innej niż własna perspektywy. Stąd konieczność uzupełnienia wywodów o dokumentację wytworzoną przez PPS i SL oraz organy administracji państwowej.

Wykorzystałem jeszcze, choć na niewielką skalę, dokumentację aparatu bezpieczeństwa przechowywaną w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, w Katowicach i we Wrocławiu. Materiały operacyjne wytworzone przez funkcjonariuszy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego pozwoliły w pewnym stopniu wyjaśnić naturę zakulisowych operacji podejmowanych przeciwko partiom opozycyjnym oraz formalnie sprzymierzonym z PPR. Wreszcie jedynie archiwalia urzędów bezpieczeństwa umożliwiły mi zerknięcie za zasłonę milczenia źródeł partyjnych i administracyjnych w sprawie fałszerstw popełnionych podczas referendum 30 czerwca 1946 r. i wyborów do sejmu, choć zawarte w tych materiałach informacje wciąż nie pozwalają na podanie faktycznych wyników głosowań.

Tak więc niektóre przejawy aktywności śląsko-zagłębiowskiej organizacji PPR nadal otacza tajemnica.